

A VILÁGHÁBORÚ HATÁSA MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSÉRE

ÍRTA
DR. ÍSZÁDECZKY-KARDOSS TIBOR

KÜLÖNLENYOMAT
A „KÖZMŰVELŐDÉS” I. ÉVF. 10. SZÁMÁBÓL

BUDAPEST
MAGY. TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK SAJTÓVÁLLALATA K. T.
1924

A VILÁGHÁBORÚ HATÁSA MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSÉRE.

Népességünk mennyiségében és minőségében szenvedett károk. – A házasságkötések, születések, halálozások és a természetes szaporodás háború alatti alakulása. – A háború pusztításának képe.

A hazánkat ért összes háborús veszteségek közül az ország területének jelentékeny megcsönkítése s az ezzel kapcsolatos nagy közgazdasági és erkölcsi károk mellett legsúlyosabb a népesség vér áldozata volt. Ez több tényezőtől tevődött össze: a népesség legértékesebb részének, a javakorban levő, legegészségesebb férfiak tömeges pusztulásából, a születések számának jelentékeny csökkenéséből, a halandóság emelkedéséből, melyet a kedvezőtlen közegészségügyi viszonyok okoztak és végül a megmaradt népesség minőségi állapotának leromlásából.

A világháború pusztításának szomorú képe nem minden részletében deríthető fel pontosan. A népesség minőségi állapotának leromlásáról például csak közvetett adatok tájékoztatnak. Teljesen pontosan sohasem tudjuk megállapítani a hősi halottak számát sem; a hadifogoly-probléma és a vándorlások el nem hárítható akadályai ennek. Ami a másik két tényezőt illeti, a statisztika módszere csaknem teljességében meg tudja fogni.

Kitűnő forrásmunka e részben a ni. kir. közp. Statisztikai Hivatal ez évben megjelent kiadványa, mely az ő háborús éven kívül az 1913. év népmozgalmát is felöleli.¹ E kötet még a trianoni béke előtti Magyarország; adatait tartalmazza, mert hiszen a világháború csapásai még az *egységes* Magyarországot sújtották.

Célunk a régi Magyarország háború alatti népmozgalmának nagy vonásokban való ismertetése. Alábbiakban népesedésünk statisztikailag megfogható fázisainak: a házasságkötések, születések, halálozások és a természetes szaporodás számainak háború alatti alakulását vizsgáljuk.

A házasságkötések száma és aránya a régi Magyarországon (Horvát-Szlavonországok nélkül) 1913–1918. években így alakult:

Év	Házasságkötések száma	Ezer lélekre esett
1913	172.050	9'2
1914	136.337	7'2
1915	60.948	3'2
1916	62.866	3'4
1917	75.745	4'1
1918	126.894	6'9

Adataink a házasságkötések abszolút száma mellett az ezer lélekre eső (nyers) arányszámokat mutatják. Tehát a házasságkötések számát az *egész* (kiszámított) népességhez viszonyítják, pedig tudvalevő, hogy a népesség száma a világháború alatt jelentékenyen csökkent. Megfelelőbb lenne, ha a házasságkötések számát a *tényleges* (a harcéri áldozatok figyelembe vételével kiszámított) *népességhez*, vagy

¹ *A Magyar Szent Korona Országainak 1913-1918. évi népmozgalma.* Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 70. köt. Budapest, 1924. 66 + 136 old.

még inkább, ha a házasságkötésre alkalmas korban levőkhöz (nőtlenek, hajadonok, özvegyek, elváltak) arányíthatók. Erre – sajnos –, nincsenek adataink. De éppen ezért bizonyos az is, hogy a háborús években a házasságkötés aránya a kimutatott relatív számoknál valóságban magasabb volt.

A világháború hatása a házasságkötések nagymérvű csökkenésében már a mindössze 5 háborús hónapot magában foglaló 1914 évben megnyilvánult. Ez a jelenség már a régi háborúkból ismeretes. Németországban pl. az 1870/71. évi porosz-francia háború alatt a házassági nyers arányszám az 1869. évi 9.5 ezrelékről 1870-ben 77. 1871-ben 8.2 ezrelékre szállott alá, Demológiai szempontból a világháború abban tér el az egykoriaktól, hogy népmozgalmi hatásai amazokénál aránytalanul több nemzetet értek és sokkal szélesebb körben és nagyobb mértékben nyilvánultak.²

A házasságkötések számának nagymérvű csökkenését a háború alatt a házasuló korban levő férfiak-tömeges bevonulása, majd ezek egy részének pusztulása és ezzel karöltve a gazdasági helyzet folytonos romlása okozta, így járt az a nagy pusztítás, melyet a háború a házasulandó férfiak számában okozott, közvetve a nők nagy részére is súlyos következményekkel. A világháború előtt Magyarország – néhány Balkán állam után – a házasságkötések arányával az európai államok sorában a legelső között állott, addig a háború alatt e tekintetben a legutolsók közé került. 1917-ben pl. csak Olaszországnak volt Magyarországnál kedvezőtlenebb házasságkötési arányszáma.

Magyarországon a házasságkötések mélyrecsökkent aránya a háború

² Lásd Stat. Közl. id. 70. köt. Általános jelentés 3. old. és Saile Tivadar: Az európai államok népmozgalma a háború után, Magy. Statisztikai Szemle, II. évf. 3-4. sz., 93. old.

folyamán lassan mégis javult. Az utolsó háborús év már jelentékeny emelkedést mutat, noha 1918 októbere utáni Magyarország megszállása miatt nem teljesek az adatok. A javulás nemcsak a háború utolsó idején már rendszeressé vált szabadságolásokkal, hanem a házasságkötési kedvnek a háború befejezésekor észlelt nagymérvű fellendülésével is magyarázható. A házasságkötések számának e hirtelen emelkedése különben a világháború megszűnése után Európaszerte látható volt, így Magyarországon is.

A házasságkötések számának alakulásánál egy fontos jelenséget emelünk ki. Szembeállítva a városok és a vidék házasságkötési adatait, azt látjuk, hogy a háborús évek alatt a városok arányszáma messze felülmúlja vidékét, holott békében a két index rendszerint egyenlő, sőt olykor a vidéké magasabb volt:

	Házasságkötési nyers arányszám				
	1914	1915	1916	1917	1918
	é v b e n				
Városok:	9'6	6'7	5'8	5'8	7'7 ezrelék
Vidék:	6'9	2'7	3'3	3'8	6'8 „

A vidék házasságkötési aránya az öszszes háborús évben jóval a városoké alatt maradt. E jelenséget más államokban is kimutatták, így Németországban és Franciaországban is. Egyedüli oka ennek nemcsak az, amire a magyar S tat. Hivatal mutat rá, t. i. hogy a vidék népességét a háború jobban igénybe vette, mint a városok lakosságát; nagy része lehetett benne annak is, hogy a háború alatt a városokba irányuló nagy belső vándorlás tömegesen oly elemeket tolt a városokba, melyek házasságra képes korban állottak (a katonai szolgálatban és a hadi ipari üzemekben igénybevett nagyszámú férfinépesség városokba özönlése).

A háború alatt *megszűnt házasságok* száma és aránya is érdekes válto-

zást mutat. Míg a háborús közegészségi viszonyok romlása és a hiányos táplálkozás s általában a megnehezült gazdasági viszonyok hatása miatt a halálozások által megszünt házasságok száma növekedett, addig az elválások száma csökkent:

Év	Halálozások által megszünt házasságok		Elválások	
	száma	közül 1000 új házasságra esett	száma	közül 1000 új házasságra esett
1913	111.655	649	7.842	46
1914	115.295	846	6.906	51
1915	122.926	2.017	2.625	43
1916	111.323	1.770	2.333	37
1917	113.606	1.499	2.739	36
1918	149.685	1.180	— ³	— ³

A hősi halál miatt megszünt házasságok természetesen hiányoznak e számokból. így is 1915-ben és 1918-ban a nők halálával megszünt házasságok száma jóval felülmúlja a békeévek átlagát, pedig az arányszámok alakulásánál tekintetbe kell venni a házasságkötések háborús csökkenését. A háborús évek adatai szerint az elválások száma a békeévek átlagának körülbelül 30%-ára apadt. Az elválások arányszámának csökkenését más hadviselő államban is kimutatták. Így Németországban az elválások 1912–1914. évi 0.26-0.27 ezrelékes nyers arányszáma 1915-1917-ben 0.15 ezrelékre csökkent. A háború idején nem volt idejük az embereknek házassági pereket lefolytatni, azután annál inkább.

A háború káros hatása nemcsak a többszázezer házasságkötés megakadályozásában s a háború előtt fennálló házasságok egy tekintélyes részének időközi megszüntetésében mutatkozik, hanem abban is, hogy a házasságkötések egy része tuberkulotikus

⁵ Az 1918. év adatai nincsenek feldolgozva.

venereás betegre jut. Ezek a házasságok népességünk minőségi állapotának leromlását az ivadékok kisebb életképessége által a jövő nemzedékben is fokozzák. A *fajegészségtannak itt kiszélesült kutatási területe nyílt meg.*

*

Mielőtt a *születések* számának háborús alakulását vizsgáljuk, előre kell foocisájtanunk, hogy már a háború előtt Európaszerte tapasztalt jelenség volt; *születések arányszámának csökkenése.* Magyarországon az élveszületések abszolút és relatív számainak alakulását 1881-ig visszamenőleg következő adataink jelzik:

Év	Élveszületések száma	Ezer lélekre esett
1881—1885 átlag	626.488	44·6
1886—1890 „	646.764	43·7
1891—1895 „	648.300	41·7
1896—1900 „	642.830	39·2
1901—1905 „	637.028	37·0
1906—1910 „	648.603	36·3
1909—1912 „	653.915	35·8
1913	640.566	34·3

Ebből láthatjuk, hogy az egységes Magyarországon az élveszületési index a háború előtt 446 ezrelékről fokozatosan 343 ezrelékre szállott alá. A születési arány csökkenésének kérdése az egész művelt világot foglalkoztatta és széleskörű irodalmat fejlesztett ki. E kérdés tárgyalására itt nem térhetünk ki, de arra a tényre rá kell mutatni, hogy a születési arányszám valószínűleg a világháború közbejötté nélkül is csökkent volna. Annál nagyobb baj, hogy azok az okok, melyek már békében a születések számának csökkenését eredményezték, a háború hatása alatt hatványozottabb mértékben érvényesültek.

Az *élveszületések* száma és aránya az 1913-18. években Magyarországon a következő Volt:

Év	Élveszületések száma	Ezer lélekre esett
1913	640.566	34'3
1914	648.865	34'5
1915	445.426	23'6
1916	314.016	16'8
1917	297.024	16'0
1918	281.333	15'3

Az arányszámok alakulására itt is vonatkozik a házasságkötések relativ számainál tett megjegyzésünk. Megfelelőbb lenne az ú. n. *korrigált arányszám*, mely a szülésre képes korban levő (15-49 éves) nőkhöz viszonyítja az élveszületések számát. Sajnos, erre vonatkozó pontos adataink hiányoznak.

Az első háborús évben, 1914-ben, az előző évvel szemben még emelkedést látunk. E tényt az magyarázza meg, hogy 1913-ban a házasságkötések száma lényegesen emelkedett (az 1912. évvel szemben 10.945 házasságkötéssel volt ekkor több) s ennek eredményeképpen 1914-ben a születések száma is növekedett. A születések számának lényeges csökkenése hazánkban már 1915 áprilisban kezdetét vette, tehát egy hónappal korábban, mint a világháború kitörése időpontjának megfelelően várható volt. Az 1916. év a születések szempontjából már teljesen a háború hatása alatt állt. ekkor már az 1913. évi arány felére apadt az arányszám.

A háborúk alatt a születések arányának csökkenése persze már a régi háborúkból ismeretes tény, pl. Németországban az 1870. évi 402 ezrelék után 1871-ben 357 promillére hanyatlott az index.

Mekkora volt tehát az elmaradt születések révén Magyarország népességét ért veszteség? Az élveszületések

békeátlagát véve alapul, az *elmaradt születések számát a régi Magyarországon az 1914-18. évek alatt kb. egy és egynegyed millióra becsülhetjük?*

A háborúnak népesedésünkre gyakorolt káros hatásai közt egyik legsúlyosabb, legmaradandóbb tétel: az elmaradt születésekben szenvedett kár, mert az elmaradt születések később elmaradó házasságkötéseket és ismét elmaradó születéseket jelentenek. E veszteség súlyos volta először akkor tűnik szembe, midőn a háborús évek alatt született gyermekek elérik az iskolaköteles kort és soraikból hiányznak azok, akiket nem engedett világra jönni a háború démona. E hiány még inkább érezhetővé válik majd később, amikor ezek a korcsoportok elérik a produktív munkaképesség korát. Ez a hiány, melyet a produktív munkakerőkben szenvedtünk, a jövő termelő munkájánál érzékeny veszteség lesz.⁵

A háború gazdasági és társadalmi hatása mutatkozik a *törvénytelen szülöttek* számának és arányának alakulásánál is:

Év	Törvénytelen szülöttek száma	Ezer lélekre esett	100 születés közül törvénytelen születés
1913.....	60.767	3'3	9'3
1914.....	57.568	3'1	8'7
1915.....	44.162	2'3	9'7
1916.....	32.037	1'7	10'0
1917.....	33.341	1'8	11'0
1918.....	34.379	1'9	11'9

A törvénytelen szülöttek számának tényleges növekedéséről persze nem

⁴ Buday László az elmaradt születések számát Magyarországon 1915-19. években 1,491.000-re becsüli. Lásd Buday: *Die Bevölkerungsbewegung in Ungarn und der Krieg*, Un gr. Jahrbücher I. köt. 12. old. és U. a.: *A megcsonkított Magyarország*, a M. Tud. Akad. Lévy-díjával kitüntetett mű, Budapest, 1921., 38. old.

⁵ Buday: *A megcsonkított Magyarország*, id. m. 36. és köv. old.

beszélhetünk, de annál inkább arról, hogy a törvénytelen szülöttek aránya az összes születésekhez viszonyítva, emelkedett. Hasonló emelkedést mutat a többi hadviselő állam statisztikája is. E jelenség egyrészt a háború alatt a közerkölcsök romlásával, másrészt azal – a már békében megfigyelt ténynyel – magyarázható, hogy ha bármi okból az átlag alá csökken a házasságkötések száma, a következő évben a törvénytelen szülöttek száma emelkedik.

#

A *halálozásoknál* a magyar statisztikai hivatal kimutatásaiban nem öleli fel a hősi halottak és általában a katonai szolgálatban elhaltak számát. A legszomorúbb veszteségre, a katonai véráldozatra nincsenek pontos adataink s előreláthatólag nem is lesznek,⁸ mert katonáink nagyrésze messze hazánktól, távoli harctereken, vagy fogságban halt el. A rendelkezésünkre álló adatok alapján az egységes Magyarország katonai véráldozatát *hozvátétőlegesen 600.000 főnyire becsülhetjük*. E kvantitatív veszteségen kívül nem szabad megfedkezünk arról sem, hogy hadbavonultjaink egyrésze megbetegedett, megrokkant, munkaképtelenné vált s ezzel népességünk minőségében okozott károkat.

Alábbi adataink csak Magyarország

⁶ *Winkler (Die Totenverluste der öst.-ung. Monarchie nach Nationalitäten, Wien 1919)* hivatalos adatok alapján összeállított kimutatásai sem vehetők véglegesenek, mert adataiból hiányzanak a háború utolsó évének nagy vérvesztései és a hadifogságban elhaltak száma. Adataiból kitűnik, hogy Magyarország az egykori Monarchia véráldozatából legnagyobb mértékben vette ki részét. Szerinte ezer lélekre Ausztriában 23.3, Magyarországon (Horvát-Szlavonország nélkül) 25.7, Bosznia- és Hercegovinában 191 hősi halott esett. 1917 végén Magyarországra (Horvát-Szlavonország nélkül) vonatkozólag a hősi halottak számát 464.728 főnyire állapítja meg.

polgári népességének halálozásáról
nyújtanak képet.

Év	Halálozások száma	Ezer lélekre esett
1913	432.928	23'2
1914	439.924	23'4
1915	474.972	25'2
1916	391.820	20'9
1917	384.628	20'7
1918	473.364	25'7

Az adatok nem fejezik ki hűen a háborús halandóságot. Míg az abszolút számokban csak a polgári népesség halálozását tüntetik fel, addig az így nyert eredményt az egész népességhez viszonyítják. Tehát a hadbavonultak nagy tömeg-e kedvezőtlen halálozási arányával fenti adatoknál nem jött számításba. Pedig hadbavonultjaink számát körülbelül 3.6 millióra, tehát a népesség 16%-ára becsülik.

Figyelembe veendő az is, hogy a születések számának háborús csökkenésévei kapcsolatban az egyéven aluliak halálozásának az összes halálozásokhoz való aránya kisebbedik, tudvalevőleg pedig békében a csecsemőhalandóság aránya rendkívül nagymérvű volt. Ha tehát e körülmények dacára is fenti kimutatásban a halálozások száma két háborús év alatt a békeátlagot felülmúlta, úgy ez a polgári halandósági viszonyok kedvezőtlen állapotáról nyújt képet, Ennek okait főleg a háború következtében beállott rosszabb gazdasági és egészségügyi viszonyokban kell keresni (nagy drágaság, rosszabb táplálkozás, gyógyszerhiány, orvosok tömeges bevonulása stb).

A *csecsemő- és gyermekhalandósági arány* Magyarországon már a háború előtt kedvezőtlenül alakult. A legutóbbi békeévekben az arány fokozatosan javult. Ezt az öröndetes jelenséget azonban nem lehet egyedül a közegészségügyi viszonyok javulásának tulajdonítani, hanem okát a születések

számának a legutóbbi békeévekben fent kimutatott csökkenésében is kell keresni. Amidőn az élveszületések aránya a háborúelőtti békeévtizedekben 446 ezrelékről fokozatosan 343 ezrelékre szállott alá, akkor természetesen apadt a csecsemő- és gyermekhalandósági arány, mert a születések számának csökkenése már önmagában is a halálozási arány apadásával jár.⁷

Magyarországon az utolsó békeévekben a gyermekhalálozások az összhálozásoknak még mindig felét, a csecsemőhalálozások pedig 30%-át képezték.

A csecsemő- és gyermekhalandóságot önmagában véve száz élveszülöttre esett:

	1913	1914	1915	1916	1917	1918.
	é v b e n					
1 éven aluli halott	20'1	19'7	26'4	21'8	21'6	21'7
7 éven aluli halott	30'4	29'9	45'6	45'3	40'0	43'5

Természetesen e számok alakulásánál is figyelembe kell venni a születések háborús csökkenését. Az arányszámok emelkedése tehát a csecsemő- és gyermekhalandósági viszonyok nagyarányú megromlásáról beszél. Ezt a szomorú jelenséget igazolják azok a számítások is, melyek szerint az 1–4 évesek halandósága 1914. évtől 1918-ig közel 60%-kal romlóit, a csecsemőké pedig a háború végén 20%-kal volt rosszabb, mint az elején.⁸

A férfinépesség nagy vesztesége által a már békében mutatkozó nőbőbblet természetesen jelentékeny mértékben emelkedett. A háborús években a nemek arányának alakulásáról nincsenek megbízható adataink. A nemek ará-

⁷ Lásd Kenéz Béla: *Magyarország népességi statisztikája*, Budapest, 1906, 145–147. old.

⁸ *Schneller* Károly: *Népesedéspolitika–Többtermelés*, Sárospatak, 1922, 8. old.

⁹ A háború idején 1918-ban volt népösszeírás közlélmzési célra, de akkor a hadbavonult férfiak tekintélyes része az országtól távol, harctereken küzdött.

nyának a nők javára történt jelentékeny eltolódását az 1920. évi népszámlálás eredménye mutatja. Eszerint már a *mai megcsonkított területre* vonatkoztatva:

	Ezer férfira esett nő
1910-ben	1007
1920-ban	1062.

Míg a férfiak száma a megcsonkított területen tíz év alatt 81.036 fővel emelkedett, a nőké 292.136-tal; a nők többete 1910-ben a mai területre vonatkozólag 27.000 főnyi volt, tíz évvel később 238 000. A nemek arányának eme alakulásánál a női népesség jelentékeny növekvése a férfiak háborús vérvesztésének arányát mutatja. A női népességben mutatkozó emelkedés valamivel kisebb, mint az egységes Magyarország háborús veszteségéből a mai területre jutó kb. egynegyedmilliónyi véráldozat, mivel a menekültek és visszándoroltak között a férfiak száma túlsúlyban volt.¹⁰

Talán mondani se kell, hogy a születések számának csökkenése, valamint a produktív korban levő hadbavonultak nagy halálozási száma a *népesség korszerinti megoszlásában* kedvezőtlen eltolódást eredményezett, ennek népmozgalmi hatásai is kétségtelenek.

A világháború előtt Magyarországon a születések számának fentemlített csökkenésével párhuzamosan a halálozási arányszám is alászállt s ezáltal a természetes szaporodás, eltekintve kisebb kilengésektől, azonos színvonalon maradt.

Általában a *természetes szaporodás* alakulásánál Magyarországon 1870 óta a világháború kitöréséig mindössze két év zárult passzív eredménnyel. Az

¹⁰ L.: *Az 1920. évi népszámlálás I. rész.* M. Stat. Közl. Új sorozat, 69. köt. Budapest, 1923.

1872-73. években a kolerajárvány miatt népességünk 12. illetve 229 ezrelékkal fogyott, 1874-ben pedig mindössze 716 főnyi természetes szaporodás mutatkozott.

A világháború alatt a természetes szaporodás a következőképen alakult:

Év	Természetes szaporodás vagy fogyás (-)	Ezer lélekre esett
1913.....	207.638	11'1
1914.....	208.941	11'1
1915.....	— 29.546	— 1'6
1916.....	— 77.804	— 4'1
1917.....	— 87.604	— 4'7
1918.....	—192.031	—10'4

Míg békében Magyarország népessége a születéseknek a halálozások feletti többlete által évenként átlag kb. 200.000 lélekkel szaporodott, addig a négy háborús év összesen 400.000 főnyi csökkenést mutat. Ha e hiányhoz Magyarország hősi halottait és általában a hadiszolgálatban szerzett sebesülés vagy betegségben elhaltak százezreit, valamint az elmaradt születéseiket hozzászámítjuk, úgy az *egységes Magyarország népességének háborús csökkenését közel két millióra tehetjük.*

Csak néhány más hadviselő állam mutat fel Magyarországhoz hasonló nagyobb csökkenést. E helyen csak Franciaország és Németország népmozgalmi adatait idézzük:

Franciaország (77 département):

Év	Elvesztések száma	Halálozások száma	Term. szaporodás vagy fogyás (-)
1914....	594.000	648.000	— 54.000
1915....	388.000	655.000	—267.000
1916....	315.000	608.000	—293.000
1917....	343.000	613.000	—270.000
1918....	419.000	824.000	—405.000

Németország

Év	Elve- születések száma	Halálozá- sok száma	Term. szaporodás vagy fogyás (—)
1914....	1,819.000	1,053.000	766.000
1915....	1,383.000	1,020.000	363.000
1916....	1,030.000	961.000	69.000
1917....	912.000	1,054.000	—142.000
1918....	927.000	1,227.000	—300.000

Franciaország már a békében nagy szaporátlanságáról volt híres s már 1914-ben is, mikor a születéseknél a háború még- nem éreztette hatását, polgári népessége 54000 lélekkel csökkent. Ez a passzív eredmény a következő háborús években fokozódott, úgyhogy az 5 háborús év alatt Franciaország polgári népessége végeredményben 1,289.000 lélekkel csökkent. Ehhez járul még a nagy katonai véráldozata is, mely fenti halálozási számokból hiányzik. Ezzel szemben Németország népessége, bár a két utolsó háborúk évben a születések száma majdnem a békeátlag felére apadt, az 5 háborús év alatt összesen 756.000 főnyi természetes szaporodást mutat fel. Németország népmozgalma sokkal jobban bírta a háború viharát, mint a már békében népesedési bajokkal küzdő Franciaország.

A világháborúnak a hadviselő államok népmozgalmára gyakorolt hatását jól megvilágítják az egyes országok természetes szaporodásának, illetve fogyásának ezer lélekre eső indexei is:

	1913.	1914.	1915.	1916.	1917.	1918.
	é v b e n					
Magyarország ¹	11·1	11·1	—1·6	—4·1	—4·7	—10·4
Ausztria ²	9·4	5·2	—2·9	—6·2	—9·0	—13·3
Németország ³	12·4	7·8	—1·0	—4·0	—6·6	—10·5

¹ Magyarország 1918. évi adatai októbertől kezdve nem teljesek a megszállás miatt.

² 1914–1918. évi adatok a st.-germaini békében megállapított határva vonatkoznak.

³ 1917. és 1918. évi adatok Elzász-Lotharingia nélkül.

	1913.	1914.	1915.	1916.	1917.	1918.
	é v b e n					
Franciaország ⁴	0·6	-1·6	-7·8	-8·7	-8·2	-11·9
Angolország ⁵ ..	10·3	9·8	6·2	6·5	3·4	0·1
Olaszország ⁶ ..	13·0	13·1	8·2	0·7	-6·1	-17·5
Belgium ⁷	7·8	6·0	3·2	-0·4	-5·1	-9·6

E nemzetközi összehasonlításból a hadviselő államok háborús népmozgalmának kedvezőtlen képét látjuk.

*

Népességünk számában szenvedett súlyos veszteséi? pótlása és a minőségileg leromlott, munkaképességében csökkent lakosság regenerálása a jövő népességi és szociálpolitikájának lesz feladata.¹¹

*

Fentiekben csak halványan vázolhatuk a világháború hatását a magyarországi népmozgalom alakulására. A trianoni béke előtti Magyarország népességének két millióra becsülhető csökkenése nem nyújtja a világháború pusztításának teljes nagyságát. A veszteséget növelik a háború után a kedvezőtlen halandósági viszonyok, a nyomasztó gazdasági helyzetnek a népszaporodásra gyakorolt káros befolyása, az elmaradt születések és a produktív korosztályokban mutatkozó nagy hiány által a népesség kormegoszlásának kedvezőtlen eltolódása. A népesedés a világháború szörnyű pusztításait még hosszú évtizedek múlva is sínyleni fogja.

⁴ Csak 77 département.

⁵ Skótország és Írország nélkül.

⁶ 1917-ben 234, 1918-ban 268 észak-olasz község nélkül.

⁷ 1914-1918. évi adatok 60 nyugat-flandriai község nélkül.

⁸ E kérdéssel itt most nem foglalkozunk. Lásd erre vonatkozólag: *Buday* László: *A megcsonkított Magyarország* id. m. 48-66. old. és e mű újradolgozott második kiadását: *Magyarország küzdelmes évei*, Budapest, 1923, 39-48. old. — *Kovács* Alajos: *Hazánk néperezésének újjászületése*, Társ. Tud. III. 10. old. — 17. a.: *Wiedergeburt der wig. Volkskraft*. T^{ng}. Jahrbücher IL köt. 188. old. és *Schneller* 3d. m. IL rész.